

работы канкрэтныя высновы знойдуць прымяненне ва ўніверсітэцкім і школьным выкладанні пры чытанні лекцый, правядзенні практычных і семінарскіх заняткаў па сучаснай беларускай мове, агульным мовазнаўстве, этналінгвістыцы, кагнітыўнай лінгвістыцы, прымаючы ўдзел такім чынам у прафесійным навучанні і грамадзянскім, патрыятычным выхаванні маладога пакалення, пашыраючы навуковы круггляд і духоўны патэнцыял сучаснага студэнцтва. У далейшым вывады даследавання дапамогуць вызначыць аптымальныя сферы выкарыстання беларускай мовы ў сітуацыі білінгвізму, меры па захаванні спрадвечнага сродку зносін беларусаў як этнічнай і культурнай каштоўнасці, шляхі развіцця і ўмацавання нацыянальнай самасвядомасці беларускага народа.

ЛЕКСІЧНЫЯ ІНАВАЦЫІ ЯК СРОДАК УЗБАГАЧЭННЯ СІНАНІМІЧНЫХ РЭСУРСАЎ МОВЫ

Ю.М. Бабіч
Віцебск, ВДУ імя П.М. Машэрава

Даследаванню праблем сінаніміі ўвогуле прысвечана шмат прац айчынных і замежных лінгвістаў. Але да сённяшняга дня няма адзінага меркавання адносна крытэрыяў вылучэння сінонімаў. Адны навукоўцы прызнаюць сінонімамі толькі словы з абсалютна аднолькавым значэннем (В. Грыгор’еў), іншыя ў якасці асноўнай рысы разглядаюць тоесныя спалучальныя магчымасці лексем (В. Звэгінцаў) або пашыраюць значэнне тэрміна да максімальна верагоднай варыянтнасці, калі “сінанімічны характар набываюць усе моўныя сродкі, якія могуць перадаць адлюстраваны ў мысленні фрагмент рэчаіснасці” (В. Адмані). Таксама дастаткова пашыраным з’яўляецца трактоўка сінанімічных пар на падставе іх прадметна-паняццёвай суадноснасці, калі можа назірацца пэўная, часам нават даволі адчувальная розніца ў семантычных адценнях і стылістычных характарыстыках адпаведных лексем.

Мэта артыкула – выяўленне механізма ўзбагачэння сінанімічных рэсурсаў мовы праз лексічныя інавацыі. Актуальнасць абумоўлена нераспрацаванасцю дадзенай тэмы ў айчыннай лінгвістыцы.

Можна меркаваць, што сінанімічныя пары не заўсёды існуюць у строга акрэсленых умовах, а наадварот, нярэдка перасякаюцца семамі з рэпрэзэнтантамі іншых сінанімічных радоў у выніку функцыянавання ў межах агульнай матывацыйнай прасторы, супольнай семіятычнай сферы і падобных камунікацыйных сітуацый. Тут варта прыгадаць і агульны асацыятыўны фон, на якім часта і фарміруюцца новыя сінанімічныя адносіны. Таму колькасць і характар сінонімаў, якія рэальна функцыянуюць у штодзённай практыцы, звычайна не супадае з пазначаным у адпаведных слоўніках.

Матэрыял і метады. Багаты матэрыял для выяўлення зрухаў у беларускай сінаніміцы дае мова сродкаў масавай інфармацыі (газеты “Звязда”, “Наша ніва” і інш.), дзе ў апошнія гады дзякуючы трываламу замацаванню ў камунікацый шэрагу новых лексем істотна ўзмацніўся і сінанімічны патэнцыял беларускай мовы ўвогуле. У якасці асноўных выкарыстаны лінгваапісальны і метады кампанентнага аналізу.

Вынікі і іх абмеркаванне. Разгледзім актуалізацыю сінанімічных рэсурсаў мовы на канкрэтных прыкладах: *Вялікі вазок* – *вялікія выдаткі*. *Пустая прастора каляскі выклікае ўнутраны дыскамфорт...* (Звязда, 25.06.11); *У цягніку прадугледжаны кандыцыяванне паветра, мяккія зручныя сядзенні, пляцоўкі для дзіцячых вазкоў, веласіпедаў, інвалідных калясак* (Звязда, 28.06.11). Лексему **вазок** можна трактаваць як адносна новы моўны элемент, які ўжо, аднак, трывала замацаваўся ў нашай лексіцы. Яго выкарыстанне дае магчымасць не толькі пашырыць нацыянальны слоўнік, але і ўзбагаціць стылістычныя магчымасці беларускамоўнага дыскурсу.

У наступных кантэкстах выкарыстанне сінанімічных паняццяў дапамагае не толькі пазбегнуць банальнай таўталогіі, але і выразна адлюстроўвае вялікія патэнцыяльныя магчымасці нашай мовы: *3 тэлефона-аўтамата чалавек паведаміў пра ўзрыўное прыстасаванне... Аўтамабіль праверылі, выбухоўкі не знайшлі* (Звязда, 8.10.11); *Помнік ўзарвалі з дапамогай выбухоўкі* (Наша ніва, 18.04.12); *Пасажыр нібыта пісаў пра планы ўзарваць выбухоўку* (Наша ніва, 5.03.14). Калі б не адносна новы ў нашай літаратурнай мове назоўнік *выбухоўка*, было б

дастаткова складана дакладна перадаць сутнасць ідэі: сапраўды, нельга ж сказаць, напрыклад, *узарваць узрыўчатку*, нават пакінуўшы па-за ўвагай мэтазгоднасць і лагічнасць ужывання ў беларускай мове слова *узрыўчатка*. А лексема *выбухоўка* якраз і вырашае праблему. Выяўляецца, што розныя лексічныя адзінкі для намінацыі аднаго і таго ж аб'екта рэчаіснасці абумоўлены розным бачаннем гэтага аб'екта, што выклікаецца шэрагам пэўных фактараў, у тым ліку і адпаведным узроўнем моўнай свядомасці. Словы, выкарыстаныя з адным і тым жа значэннем, могуць мець розную інтэрпрэтацыю, захоўваючы пры гэтым агульнасць сэнсавага ядра.

Сінанімічныя сувязі нярэдка ўзнікаюць дзякуючы асноўным кагнітыўным механізмам набывання і ўспрымання ведаў, якія ўключаюць у сябе і працэсы катэгарызацыі, гэта значыць, фарміраванне сэнсу ў ходзе пазнання нейкіх новых моўных элементаў. Часта падобнымі неалагізмамі выступаюць добра асвоенныя нашай мовай пазычаныя. Можна меркаваць, што такім чынам у свядомасці носьбітаў беларускай мовы замацаваліся сінанімічныя пары **гасцініца – гатэль і забастоўка – страйк**: *Побач з нашым гатэлем... месцілася яшчэ адна гасцініца* (Наша ніва, 6.04.11); *Наступны блок гатэляў, відаць, таксама будзе пабудаваны, бо праца на іх ідзе даволі актыўна. Гэтыя гасцініцы заключылі дамовы з сусветна вядомымі сеткамі і атрымалі іх назвы* (Наша ніва, 18.01.12); *Супрацоўнікі папярэвых камбінатаў перадумалі ісці на забастоўку салідарнасці. Прафсаюзы дамовіліся з працадаўцамі літаральна за пяць з паловай гадзін да афіцыйнага аб'яўлення страйку* (Звязда, 17.04.12); *Брытанскія прафсаюзы заклікалі на страйк 400 тысяч дзяржслужачых* (Загаломак). Цяперашняя забастоўка справакаваная тым, што... зноў прагучалі словы пра неппулярныя ў насельніцтва эканамічныя рэформы (Звязда, 11.05.12). Як бачна, англіцызм **страйк** выдатна ўпісаўся і ў лексічную, і ў граматычную сістэму беларускай мовы, істотна пашырыўшы і яе сінанімічны патэнцыял. Заўважым, што на гэта могуць уплываць як устойлівыя, аб'ектыўныя фактары, так і аказіянальныя, суб'ектыўныя. Расійскі даследчык В. Вілюман слухна сцвярджае, што “мова ўвабірае ўсё традыцыйнае, што рэгіструецца слоўнікамі, з'яўляецца часткай сістэмы, а маўленне можа разумецца як наватарства” [1, 63]. У выніку падобнага “наватарства” слоўнік і папаўняецца новымі лексемамі.

Яшчэ адна сінанімічная пара – **веласіпед – ровар** – таксама паралельна ўжываецца ў публіцыстычным дыскурсе: *Скрасі новы веласіпед коштам каля мільёна рублёў у 38-гадовай медсястры. А ў Баранавічах жанчына пакінула свой ровар каля крамы..., выйшла з пакупкамі – а ехаць няма на чым* (Звязда, 29.06.11). *Веладарожка без дарожкі для ровараў* (Наша ніва, 02.11.11). Назоўнік *ровар* не падаецца пакуль у акадэмічных перакладных слоўніках. ТСБМ фіксуе гэтую лексему з пазнакай *абл.* (Т.4, с. 710). Але на пачатку XXI стагоддзя слова істотна пашырыла ва ўжыванні. Яго падае “Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы” (аўтары – А. Баршчэўская і Л. Баршчэўскі, Мінск, 2010, с. 397) і акадэмічны “Слоўнік беларускай мовы” (Мінск, 2012, с. 722). Фіксуецца згаданы назоўнік і ў мастацкіх тэкстах: *Вечер. Прывёз хлапец на ровары / Курэй і мёду збан* (Р.Барадулін); *На каштане лісце шуміць, быццам ровар едзе па асфальце* (У.Сцяпан). Пры паралельным існаванні дзвюх сінанімічных лексем варыянт *ровар* мае ўсё ж пэўную перавагу: слова карацейшае, усяго два склады, г.зн., дзейнічае прынцып эканоміі. Варта дадаць, што ў заходніх рэгіёнах краіны назоўнік *ровар* прадуктыўна ўжываецца ўжо каля ста гадоў і паводле частотнасці выкарыстання значна апярэджвае лексему *веласіпед*. Тым больш што ёсць і слова *раварыст*, спалучэнне *роварная дарожка*. Але калі ўтвораныя паводле аналагічнай мадэлі польскія пазычаныя *самаход* ці *таксоўка* ў нашай мове не пражыліся, то слова *ровар* стала ўжо неад'емным фактам сучаснай вуснай і пісьмовай камунікацыі.

Сярод іншых высокачастотных сінанімічных пар адзначым назоўнікі **мерапрыемства і імпрэза, фестываль і фэст, бежанец і ўцякач, лагер і летнік** і г.д. Можна меркаваць, што ў падобных выпадках дзейнічае прынцып замяшчэння, калі ў кантэксце семантычных адрозненняў паміж словамі нівелюецца, што дазваляе пазбегнуць паўтораў і актуалізаваць новыя стылістычныя рэсурсы.

Заклучэнне. Такім чынам, матэрыял паказвае, што ў сучасным беларускамоўным публіцыстычным дыскурсе назіраецца даволі імклівы працэс узбагачэння сінанімічных рэсурсаў мовы праз пашырэнне слоў з адценнем навізны. Пры гэтым падобную з'яву варта разглядаць як адзін з механізмаў фарміравання і функцыянавання адпаведных лексем у ментальнай прасторы нашага этнасу, што прадугледжвае і выкарыстанне пэўных кагнітыўных падыходаў у працэсе вывучэння сінанімічных сувязяў.